

den Völker I, Freiburg i. B. 1931. — Pittioni R., Urgeschichte. Allgemeine Urgeschichte und Urgeschichte Österreichs. Wien 1937. — Reinach S., Répertoire de l'art quaternaire. Paris 1913. — Reinecke P., Zur Kenntnis der La-Tène-Denkmäler der Zone nordwärts der Alpen. Festschrift des Röm.-Germ. Zentralmuseums, Mainz 1902. — Reinecke P., Chronologische Übersicht der vor- und frühgeschichtlichen Zeiten, mit besonderer Berücksichtigung Süddeutschlands. Der bayerische Vorgeschichtsfreund I/II, München 1921/2. — Sant-Périer R., L'Art préhistorique. Paris 1932. — Schuchhardt C., Alteuropa. Kulturen, Rassen, Völker. Berlin 1935. — Schweinfurth G., Deutsch-französisches Wörterverzeichnis der die Steinzeit betreffenden Literatur. Berlin 1906. — Vayson de Pradenne A., La préhistoire. Paris 1938. — Raznolikih prikaza predhistorijske kronologije ima dakako još po stručnim časopisima, tako, na pr.: Kühn, Neustupný i Martínez Santa-Olalla u godišnjaku Ipek 1934., 1935. i 1936/7., pa Europäus u kopenhazkom časopisu Acta Archaeologica 1930. i t. d. Pored toga je od znatne koristi, unatoč Menghinovoj kritici, Ebertov Reallexikon der Vorgeschichte (vidi u II. sv. razpored grade pod natuknicom »Chronologie«).

LATINSKI PRIEVODI SV. PISMA

Dr J. Oberški

I. STARI LATINSKI PRIEVODI

1. *Postanak starih latinskih prijevoda.* Brzim širenjem kršćanstva na onim područjima rimskoga carstva i među onim slojevima naroda, koji nisu razumjeli grčkog jezika, nego samo pučki latinski, bio je dan poticaj i osjetila se potreba latinskoga prijevoda Sv. Pisma, osobito radi liturgijske upotrebe i za poučavanje vjernika. Danas se smatra nedvojbenim, da je već pod kraj 1. stoljeća postojao latinski prijevod evanđeoskih odlomaka za liturgijska čitanja i prijevod Psalama.¹ U 2. stoljeću nailazimo na sigurna svjedočanstva o postojanju latinskoga prijevoda barem pretežnoga broja knjiga Sv. Pisma, i to u latinskom prijevodu Barnabine poslanice, zatim u pismu kršćana iz Vienne i Liona kršćanima pokrajine Frigije u Maloj Aziji, gdje se opisuju progoni protiv kršćana u Vienni i Lionu (oko g. 177/8), nadalje u spisu »Acta martyrum Scilitanorum« (oko g. 180), gdje se spominju »Libri et epistulae Pauli viri iusti«. Sv. Irenej, biskup u Lionu, u svom spisu »Adversus haereses« odaje upotrebu latinskoga prijevoda Sv. Pisma, koji je već dosta rano (oko g. 180) morao biti načinjen prema grčkom izvornom tekstu, ali je taj prijevod ipak mlađi od onoga u »Barnabinoj poslanici«.² U 3. pak stoljeću drži se, da je postojao latinski prijevod čitavog Sv. Pisma,³ što potvrđuju navodi Tertulijana, Cipriana i Novacijana.⁴ Da li je kod tih starolatinskih prijevoda (od kojih drži se da nijedan nije mlađi od g. 250) bio upotrijebljen koji od heksaplarnih tekstova, nije još do sada nesumnjivo utvrđeno.

2. *Broj starih latinskih prijevoda.* Iz različitih navoda Sv. Pisma u spisima zapadnih svetih Otaca u 4. st., kao n. pr. Hilarija iz

¹ Kaulen Fr.-Hoberg G., Einleitung in die Heilige Schrift⁵, I. Bd, 191.

² Isti, n. dj. str. 192.

³ Höpfl-Gut, Introductionis... compendium, vol. I. str. 343.

⁴ Kaulen-Hoberg, n. dj. str. 192.

Poitiers-a, Ambrozija, Jeronima, Augustina, očevidno je, da je postojalo više latinskih prijevoda Sv. Pisma. Svi se ti prijevodi, prema današnjem stanju biblijskih nauka, nazivaju »translationes praehieronymianae«, »praeuulgatae« ili »veteres latinae«, za razliku od prijevoda »Vulgatae«, načinjena po sv. Jeronimu. Do nedavna uobičajeni naziv »Itala« za oznaku predjeronimskih latinskih prijevoda Biblije ograničuje se danas na onaj latinski prijevod, za koji spominje sv. Augustin, da se upotrebljavao u Italiji, i odlikovao se među ostalima kao »verborum tenacior cum perspicuitate sententiae«, te se upotrebljavao osobito u Milanu, a kasnije uveo ga je sv. Augustin da se upotrebljava u Crkvi sjeverne Afrike.⁵ Do danas nije još konačno riješeno pitanje, da li je u vrijeme prije Jeronimove Vulgate postojalo više latinskih prijevoda celoga Sv. Pisma, ili je to bio samo jedan prijevod u više recenzija. Prvom mišljenju, da je postojalo više potpunih prijevoda, priklanjaju se pretežno katolički i neki protestantski stručnjaci u poznavanju latinske biblijske tekstualne kritike (L. Ziegler, H. Rönisch, P. Monceaux, P. Corssen, H. v. Soden, H. Pogel, H. J. Vogels, A. Vaccari, M. J. Lagrange), dok se mišljenju o postojanju više recenzija priklanjaju pretežno akatolički stručnjaci (P. Sabatier, C. Lachman, C. v. Tischendorf, W. Fell, F. H. A. Scrivener, C. R. Gregory, H. A. A. Kennedy). Ipak, čini se, da treba razlikovati barem dva prijevoda, i to afrički i evropski, jer to pokazuje postojana upotreba nekih rieči u svjedočanstvima, što potvrđuju obstojanje jednoga i drugoga prijevoda. Tip afričkoga prijevoda dolazi do izražaja u navodima sv. Cipriana, a tip evropskoga prijevoda u navodima Nováciana. Evropski tip bit će vjerojatno istovjetan s onim, što ga sv. Augustin naziva »Itala«.⁶

3. *Osebine jezika starih latinskih prijevoda.* Kao naročita osobina starih latinskih prijevoda zapaža se, da su potekli iz grčkog teksta LXX (prijevoda Sedamdesetorice), izuzevši knjigu proroka Daniela, koja je preuzeta po Teodocionovu grčkom prijevodu. Stari latinski prijevodi vjerno se drže, gotovo od rieči do rieči, grčkog prijevoda LXX, dakako u prijevodu knjiga Sv. P. staroga Zavjeta. Novozavjetne pak knjige bile su prevedene iz izvornih tekstova. Zato stari latinski prijevodi imaju veliku vrijednost za tekstualnu kritiku LXX i Novozavjetnih knjiga. S obzirom na starinu grčkog teksta, na koji se naslanjaju stari latinski prijevodi, oni su svjedoci predheksaplarnih recenzija LXX, a u pogledu prijevoda Novozavjetnih knjiga naslanjaju se na najstariju zapadnu recenziju (δ) njihova grčkog teksta.

Neke naročite osebine jezika starih latinskih prijevoda jesu ove:

a) *Robske grčke konstrukcije:* »In convertendo Dominus captivitatem Sion« — *ἐν τῇ ἐπιστροφῇ Κερίον τὴν αἰχμαλωσίαν Σιών* (Ps. 125, 1); »Spiritus Domini... et hoc, quod continet omnia...« mjesto »hic, qui...« — *πνεῦμα Κυρίου... καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα* (Sap 1, 7).

b) *Tragovi hebraizama iz LXX:* »Unam petii a Domino, hanc requiram...« — *μίαν ἠτησάμην παρὰ Κυρίου, ταύτην*

⁵ Höpfl-Gut, n. dj. str. 347.

⁶ Höpfl-Gut, n. dj. str. 346.

ἐκζητήσω (Ps. 26, 4). »Beata gens, cuius est Dominus Deus eius« — μακάριον τὸ ἔθνος, ὃ ἐστὶν Κύριος ὁ θεὸς αὐτοῦ (Ps. 32, 12).

c) Doslovni prijevodi, što ih možemo uočiti poređivanjem s prievodom Vulgate: »Deus non subsannatur« — θεὸς οὐ μωπηρόζεται Vg: »Deus non irridetur« (Gal. 6, 7); »Laborem nemo mihi praestet« — κόπους μοι μηδείς παρεχέτω — Vg: »nemo mihi molestus sit« (Gal. 6, 17). »Nemo irritum facit« — οὐδείς ἀθετεῖ — Vg: nemo spernit (Gal. 3, 15); »Intransgressibilis« — ἀπαράβατος — Vg: »sempiternus« (Hebr. 7, 24); »mercedis redditor« — μισθοδοτὴς — Vg: »remunerator« (Hebr. 11, 6).

d) Preuzimanje grčkih riječi u latinski tekst: agonia ἀγωνία (Lk 22, 43); anathema — ἀνάθεμα (Gal 1, 8); aporia — ἀπορία (Eccli 27, 5); bravium — βραβεῖον (I Kor 9, 24); cataclysmus — κατακλυσμὸς (Eccli 39, 28); mysterium — μυστήριον (Mark 4, 11); in melotis — ἐν μελωταῖς = u ovčjim kožama (Hebr. 11, 37); holocaustum — ὀλοκαύτωμα (Ps 50, 18); paropsis παροψίς (Mt 26, 23); sagena — σαγήνη (Mt 13, 47).

e) Razlike u pučkoj gramatici: Tu se zapaža mienjanje roda i oblika imenica: retia, -ae, mjesto rete, -is; lampada, -ae, mj. lampas, lampadis; altarium mj. altare; baptizatio mj. baptizmus; blasfematio mj. blasphemia; capillatura mj. capillorum implicatio; cogitamentum mj. cogitamen; etxollentia mj. superbia; fixura mj. fissura; linteamen mj. linteum; percussura mj. plaga; pressura mj. oppressio ili angustia; sanctificium mj. locus sanctificationis.

f) Razlike u ortografiji: baptidiare mj. baptizare; carcar mj. carcer; dossum mj. dorsum; occansio mj. occasio; pos mj. post; sacerduš mj. sacerdos; sio mj. scio; thensaurus mj. thesaurus; vibamus mj. vivamus;

g) Razlike u deklinaciji i konjugaciji: uno mj. uni; istum mj. istud; abominare mj. abominari; scrutare mj. scrutari; lamentare mj. lamentari; custodibo mj. custodiam; exies mj. exhibis; florire mj. florere; fugire mj. fugere; metibor mj. metiar; odire mj. odisse. Neobični su oblici komparativa i superlativa: novior, proximior, parvissimus; neklasične su konstrukcije glagola: benedicere aliquem mj. alicui; misereri super aliquem ili alicui mj. alicuius.

h) Neobična značenja nekih riječi: ambitio (= patnja, I. Mak 9, 37); iudicium (= zakon, Lev 18, 4); malitia (= plaga, Mt 6, 34); ministerium (= stolno posuđe, I. Mak 11, 58); reverentia (= zastidivanje, Ps 68, 20); stabulum (= konačište, Luk 10, 34); vacuitas (= dokolica, Sap 13, 13); honestus (= bogat, Sap 10, 11); rudis (= nov, Mt 9, 16); communicare (= skvrniti, Mark 7, 15) i dr.⁷

4. Najznatniji svjedoci starih latinskih prijevoda. To su:

a) Crkveni pisci, koji su se u svojim djelima služili starij latinskim prievodima, kao n. pr.: Tertulian, sv. Ciprian, Novacian, sv. Hilarije, Lucifer, Calaritanus, Optatus, Tychonius, sv. Ambrozije, Ambrosiaster, sv. Augustin, Pelagius, Salvian, latinski spisi sv. Ireneja i dr. Skup tekstova iz djela sv. Otaca sabrao je za St. Z. Flaminus Nobilius u djelu: *Vetus Testamentum secundum*

⁷ Höpfl-Gut, n. dj. str. 349—352.

LXX latine redditum, Romae 1588; za N. Z.: Josephus Bianchini, *Evangeliarium quadruplex latinae versionis antiquae seu veteris italicae*, Romae 1749; najpodpuniju zbirku u tom pogledu objelodanio je P. Sabatier, *Bibliorum Sacrorum latinae versiones antiquae seu vetus italica et caeterae quaecunque in codicibus mss. et antiquorum libris reperiri poterunt*, I-III, Remis 1739—1743¹, Parisiis 1751². Nacrt za 'novo izdanje toga djela iznio je J. Denk, *Wie ich mir einen neuen Sabatier vorstelle* (BZ 6, 1908, 337—344); *Der neue Sabatier und sein wissenschaftliches Program*, Leipzig 1914; Sabatier redivivus, Leipzig 1914. Golema zbirka ovog djela čuva se u benediktinskoj opatiji u Beuronu i pripravlja se novo izdanje. Međutim je već oko g. 1894. počela Akademija znanosti u Münchenu (*Die bayerische Akademie der Wissenschaften*) izdavati ostatke starih latinskih prijevoda. Novozavjetne pak njihove tekstove počela je g. 1938. izdavati berlinska Akademija. Bogatu zbirku starolatinskih biblijskih tekstova sadržavaju također izdanja: J. Wordsworth - W. Sanday - H. J. White, *Old-Latin Biblical Texts I—VII*, Oxford 1883—1923; zatim benediktinska izdanja: *Collectanea biblica latina*, Romae 1912—1922; *Texte und Arbeiten (Archibabstia Beuronensis) I*, 1—31, Beuron 1917—1940.

b) Rukopisi (kodeksi) starih latinskih prijevoda Biblije, od kojih su najznatniji ovi:

Za Stari Zavjet: (Heptateuh od Gen-Jdc): *Codex Lugdunensis* iz 6/7. st.; *Wirceburgensis rescriptus* iz 5/6. st.; *Monacensis* iz 5/6. st.; *Ottobonianus* iz 7/8. st. (Povj. knjige): *Vindobonensis* 17 (sada u Napulju) iz 6. st.; *Quedlinburgensis* (1 list u Quedlinburdu, 4 lista u Berlinu) iz 5. st.; *Vindobonensis* iz 7/8. st.; *Complutensis* iz 9. st.; *Ambrosianus* iz 9/10. st.; *Vaticanus* iz 9. st.; *Lugdunensis* iz 9. st.; *Sangermanensis* 15 iz 9. st.; *Monacensis* iz 9. st. (Psalterium): *Veronensis I* iz 6. st.; *Sangermanensis* iz 6. st.; *Sangallensis — Turicinus — Vindobonensis*; *Augiensis CCLIII* iz 7/8. st.; *Sangallensis* iz 8. st.; *Psalterium Mediolanense* iz 11. st.; *Psalterium Mozarabicum* iz 9/10. st. (*Libri Sapientiales*): *Vindobonensis rescriptus* iz 6/7. st.; *S. Pauli in Carinthia rescr.* iz 5. st.; *Tolosanus* iz 8/9. st.; *S. Petri Salisburgensis* iz 8/9. st.; *Monacensis* iz 10. st. (*Prophetæ*): *Constantiensis-Weingartensis* iz 5/6. st.; *Sangermanensis* 16 iz 5/6 st.; *Gothicus Legionensis* iz 10. st.; *Veronensis* iz 8. st.

Mnogobrojniji su kodeksi Novoga Zavjetea, koji se bilježe latinskim slovima minuskulima. Djele se u tri skupine: *Evandjelja*, *Djela Apostolska* i *Katoličke poslanice*, *Pavlove poslanice*.

Evandjelja: a = *vercellensis* iz 4. st.; a₂ = *curiensis* iz 5/6. st.; b = *veronensis* iz 4/5. st.; c = *colbertinus* iz 12. st.; d = *cod. Bezae cantabrigiensis*, lat. D iz 6. st.; e = *palatinus* iz 4/5. st.; f = *brixianus* iz 6. st.; ff¹ = *corbeiensis I*, (Petrograd) iz 10/11. st.; ff² = *corbeiensis II*, (Paris) iz 5/6. st.; g¹ = *sangermanensis I*, iz 7. st.; g² = *sangermanensis II*, iz 10. st., oba u Parizu; h = *claramontanus* iz 5. st.; i = *vindobonensis* iz 7. st.; c (ili

z) = sarzanensis (saretianus) iz 5/6. st.; k = bobbiensis iz 4/5. st.; l = reh digeranus iz 8. st. u Breslau; m = sessorianus VIII (speculum pseudoaugustinianum) iz 8/9. st.; n = sangallensis iz 5/6. st.; p = sangallensis iz 7/8. st.; q = monacensis iz 6/7. st.; r¹⁺² = usserinus I, iz 6/7. st.; II, iz 9. st.; s = ambrosianus iz 7/8. st.; t = bernensis iz 5/6. st.; tpl = teplensis iz 15. st.; w¹⁺²⁺³⁺⁴ = Wirceburgen-sis iz 7., 6/7., 7/8. i 8. st.; z = aureus iz 8. st.

Dj. Apost. i Katol. poslanice: d = cod. Bezae cantabrigensis, lat. dio kodeksa D; ff = corbeiensis, kao gore kod Evandjelja; g = gigas iz 13. st.; h = floriacensis iz 6/7. st.; p = perpinianus iz 13. st.; q = monacensis iz 6. st.; r = frisingensis seu monacensis iz 6/7. st.; s = bobbiensis iz 5/6. st.; t = liber comicus Toletanus iz 11. st.; w = wernigerode iz 15. st.

Pavlove poslanice: defg = latinski tekst kodeksa DEFG; m = kao gore; rt = kao gore; w — gwelferbytanus iz 6. st.;

Apokalipsa: g = gigas iz 13. st.; hmt = kao gore.⁸

II. JERONIMOV LATINSKI PRIEVOD ILI VULGATA

Već pod kraj 4. stoljeća zapažala se među latinskim prievodima Biblije velika raznolikost, kako uslied toga, što je uobće bilo više takovih prievoda, tako i poradi toga, što su mnogi izpravljači, ako bi barem nešto znali grčki, pokušali izpravljati latinski prievod, kako im se činilo zgodnije. Ova je raznolikost u tekstovima bila ne malo na smutnju, osobito u pogledu crkvene upotrebe. Zato je papa Damas I., da se ukloni ta nevolja, povjerio sv. Jeronimu, kao čovjeku veoma učenom i vještom poznavaoću triju jezika, latinskoga, grčkoga i hebrejskoga, neka bi tekst staroga latinskog prievoda što brižnije izpravio. U svojoj poslanici papi Damasu sv. Jeronim izriekom spominje, da je izpravio tekst Evandjelja. Taj izpravljeni tekst, kako utvrđuje tekstualna kritika, najbliži je latinskim rukopisima a³, b, e, i, q i ff², a u grčkom približava se rukopisima B². Osim toga mjesto dotadašnjeg poredka Evandjelja u starim latinskim prievodima: Matej, Ivan, Luka, Marko, Jeronim je uveo grčki poredak: Matej, Marko, Luka i Ivan. No sv. Jeronim spominje u nekim svojim spisima (De viris illustribus 135; Epist. 71 ad Licinium Baeticum; Ep. 112 ad Augustinum; Ep. 27 ad Marcellam), da je i ostale knjige Novoga Zavjeta izpravio prema grčkom tekstu, nastojeći kod toga zadržati iz staroga latinskog teksta ono, što je bilo dobro, izbjegavajući iz obzira prema vjernicima, da uvodi što novo, gdje to nije bilo potrebno, nego je izpravljao samo ono, gdje se stari latinski prievod udaljio od izpravnog smisla grčkog teksta.

Pored Novozavjetnih knjiga sv. Jeronim je izpravio još za života pape Damasa latinski Psaltir prema predheksaplarnom tekstu LXX, nazvanom *σαλμὴ*. Taj izpravljeni Psaltir primljen bi u upotrebu rimske Crkve i prozvan bi »*Psalterium Romanum*«

⁸ Höpfl-Gut, n. dj. 354—362; A. Merk, *Novum Testamentum graece et latine*,⁴ Romae 1942, Prolegomena str. 40—42.

u opreci prema »Psalterium vetus«. Ali poslije pape Damasa, kad je sv. Jeronim ostavio Rim i zaputio se u Palestinu, proveo je god. 387. ponovno izpravak Psaltira, i to prema grčkom tekstu Origenove heksaple. Taj je Psaltir primila u upotrebu galikanska Crkva, i prozvao se »Psalterium gallicanum«. U 16. stoljeću prevladala je upotreba ovog Psaltira u cijeloj Crkvi, napose u liturgijskoj upotrebi u časoslovu. Iz jednog pisma sv. Jeronima sv. Augustinu, koji ga je molio, neka mu pošalje prievod, načinjen prema LXX, razabire se, da je sv. Jeronim izpravio čitav latinski prievod Sv. Pisma prema LXX, ali je taj njegov trud nažalost nečijom prevarom propao.⁹ Ipak je sv. Jeronim uvidio, prateći razprave kršćanskih pisaca protiv Židova, koji su često osporavali ugled grčkog prijevoda LXX, da bi bilo veoma potrebno načiniti sasvim novi latinski prievod Sv. Pisma izravno iz hebrejskog jezika. Tako je mislio kršćanskim piscima pribaviti uzpješno oružje u razpravama sa Židovima. S velikom marljivošću i uztrajnošću započeo je on god. 390. raditi na prievodu Sv. Pisma iz hebrejskog jezika, i nakon intenzivnog rada od 16 godina dovršio je g. 406. taj svoj prievod. Hebrejski tekst, iz kojega je sv. Jeronim prevodio, bio je približno jednak današnjem masoretskom tekstu. Glavno načelo, kojega se držao sv. Jeronim u prevođenju, kako sam kaže u svom »Prologus galeatus«, bilo je, da je nastojao prevesti hebrejski tekst vjerno, ali ne tako, da se robski drži rieči; on je više pazio na smisao, nego na rieči, ali je ipak sebi sviestan, da nije ništa od hebrejske istine promienio.¹⁰ Poštujući uvelike kršćansku predaju, obazirao se mnogo na stare latinske i grčke prevode, gdje god je u njima bio točno izražen smisao izvornika. Gdje kad obazirao se i na grčke prevodioce Akvilu, Simaha i Teodociona. Po mogućnosti nastojao je svome prievodu dati otmjenost latinskog jezika, ali tu je pogdje kad išao i predaleko, prevodeći po etimoložkom značenju i vlastita imena, kao n. pr.: »habitavit profugus in terra« mjesto »habitavit in terra Nod« (Gen 4, 16); ili bi zamienio imena, kao »Alexandria« mjesto »Thebae« (Ez 30, 14—16); ili bi se previše poveo za židovskim učiteljima u etimoložkom tumačenju imena mjesta, kao n. pr. »eduxisti eum (Abraham) de igne Chaldaeorum« mjesto »de Ur Chaldaeorum« (Neh 9, 7; izpor. Gen 13, 31). Ponekad mjesta, koja su u izvornom tekstu nejasna, preveo bi slobodnije, dodavši koju rieč za tumačenje, kao n. pr. ono mjesto u Danielu 9, 26 za: $\text{לֹא יִהְיֶה} = \text{non erit ei}$ preveo je: »et non erit eius populus qui eum negaturus est«. Gdje koje mjesto neizravno mesijansko preveo bi tako, da dobije izravno mesijanski smisao, kao n. pr. u Isaiji 11, 10: »et erit sepulchrum eius gloriosum«, dok bi prema izvornom tekstu trebalo biti »requies«; ili u proroku Habakuku 3, 18: »et exultabo in Deo Jesu meo«, a prema izvorniku trebalo bi stajati: »in Deo salutari meo«. Kadkada bi u prievodu stavio konkretni pojam mjesto abstraktnoga: »Nubes pluant justum, aperiatur terra et germinet Salvatorem«, dok bi prema izvornom tekstu moralo stajati »justitiam« i »salutem« (Is 45, 8).

⁹ Ep. 134, ad Augustinum 2 (PL 32, 1162) kod Höpfl-Gut, n. dj. str. 368.

¹⁰ PL 28, 577; izpor. Höpfl-Gut, n. dj. 369—370.

Ipak uzevši prievod sv. Jeronima kao cjelinu i uvaživši sve prilike tadašnjeg vremena, gdje prevodiocu nije stajalo na razpolaganje preobilje znanstvenih pomagala, treba priznati, da je on daleko bolji od dotadašnjih latinskih i grčkih prievoda.

Jeronimov latinski prievod Sv. Pisma naišao je izprva na mnogo protivnika, osobito među onima, koji su grčki prievod LXX smatrali nadahnutim, ali tijekom vremena počeo se taj prievod sve više upotrebljavati, osobito među učenim krugovima, dok nije nakon dva stoljeća podpuno prevladao najprije u Galiji, a kasnije obćenito, i prozvan bi »Vulgata« (= versio vulgata — raširen prievod). Međutim se pojavila nova neprilika, da su se usljed prepisivanja uvukle u taj prievod mnoge pogrješke. Zato se tijekom 6.—8. st. radilo na kritičkom izpravljanju teksta toga prievoda, i tako su nastale različite familije Vulgatinih kodeksa, i to: talijanska, španjolska, englezka i francuzka. Već u 6. st. dao je benediktinski opat Kasiodor († oko 570) u Vivariju (Viviers) svojim monasima dobre upute o priređivanju novih priepisa Vulgatina prievoda. Pod kraj 8. st. priredio je Alkuin († 804), opat u Toursu, na poticaj franačkog cara Karla Velikoga, prema Kasiodorovim načelima pročišćeni tekst Vulgate i predao ga na sam Božić g. 801. Karlu Velikome. Ta se Biblija prozvala »Biblia Caroli Magni«, i postala je uzorom mnogih priepisa, raširenih na sve strane, i uživala je velik ugled. Nekako u isto vrijeme priredio je kritički izpravljen tekst Vulgate također aurelianski (Orlean) biskup Theodulf († 821), označivši na rubu inačice (lectiones variantes), a kao temelj uzeo je španjolske kodekse. Ova je recenzija veoma malo raširena. Oko izpravljanja Vulgate nastojali su i drugi učeni muževi srednjega vieka, kao sv. Petar Damian († 1072), kardinal biskup u Ostiji, Lanfrank († 1089), nadbiskup u Canterbury-u, opat Vilim u Hirschau-u († 1091), cistercitski opat sv. Stjepan Harding († 1134) i cistercitski đakon Nikola Maniacoria († 1145).

Budući da se opažalo, da za posao kritičkog izpravljanja Vulgatina teksta nije dovoljan ugled pojedinaca, pa bili oni i veoma učeni stručnjaci, nego da je potrebna u tu svrhu zajednička suradnja skupine biblijskih stručnjaka, počelo se tijekom 13.—14. stoljeća izdavati biblijske korektorije (correctoria biblica). To su bila izdanja Biblije s veoma širokim rubovima, gdje su bile označene inačice hebrejskih, grčkih i latinskih kodeksa, a osim toga i navodi Sv. Pisma iz spisa sv. Otaca s kritičkim opazkama o tom, koja čitanja treba zadržati, zbaciti ili ih izpraviti. Prvi takav biblijski korektorij priredilo je pariško sveučilište oko g. 1228.—1230. U izdavanju korektorija natjecale su se osobito redovničke družbe. Tako je zaslugom dominikanskih bogoslova izdan »correctorium Senonense« (1236), zatim nadopunjeni korektorij, što ga je priredio Hugo a Š. Caro († 1263), koji je od g. 1256. bio propisan za upotrebu među bogoslovima dominikanskoga reda. Na prelazu iz 13-14. st. izdan bi »Correctorium Dominicānorum«. Franjevački red doprinio je zaslugom svojih teologa izdanju »Correctorium sorbonnicum« u 14. st., koji je u glavnom djelo franjevca Vilima Brito († 1356), zatim »Correctorium Vaticanum«, što ga je priredio franjevac Vilim de la Mare († 1298) u 13. st.

Uza sve to nije se moglo predusresti sve većem kvarenju teksta Vulgate. Značajan je sud učenog čovjeka toga vremena, franjevca Rogera Bacon-a, o »Parižkoj Bibliji«, da je njezin tekst u pretežnom dielu veoma izkvaren, a o korektorijima kaže, da kvarenje Biblije nastaje poradi toga, što svatko izpravlja po svojoj volji, a tako i kod biblijskih korektorija, da se njihovi priređivači usuđuju štošta mienjati, osobito na nerazumljivim mjestima, što se inače ne smije činiti ni u zdanjima knjiga svjetovnih pjesnika, a kamoli kad se radi o tekstu Sv. Pisma. Zato je Roger Bacon predložio papi Klementu IV, da se izdavanje izpravljenog teksta Vulgate povjeri ugledu same Apostolske Stolice.

III. LATINSKI PRIEVODI BIBLIJE

U 16. STOLJEĆU

Poradi nezadovoljstva s izkvarenim prievodom Vulgate nastalo je tijekom 16. stoljeća nekoliko novih latinskih prievoda Biblije, bilo čitave, bilo djelomičnih. Benediktinac Izidor Clarius priredio je izdanje Vulgate, izpravljeno prema izvornom hebrejskom tekstu, izdano u Veneciji 1542. i 1557. Faber Stapulensis (Jaques Lefèvre d'Étaples) priredio je novi prievod Poslanica sv. Pavla (Paris 1512). Augustinac Feliks Pratensis priredio je latinski prievod Psalama, izdan 1515. Erazmo Roterdamski priredio je uz izdanje grčkog teksta Novoga Zavjeta uporedo novi latinski prievod, popraćen bilješkama (Basel 1516). U potonjim izdanjima (1519, 1529, 1535) to se djelo popravljalo i dopunjavalo, ali uza sve to bilo je podvrgnuto oštroj kritici. Dominikanac Santes Pagnino priredio je novi latinski prievod čitave Biblije, izdan u Lionu 1527. Thomas de Vio Caietanus priredio je uz pomoć nekog Židova, jer sam nije bio dovoljno vješt hebrejskom i grčkom jeziku, novi latinski prievod Sv. Pisma, popraćen obilnim komentarom, izdan u Rimu 1533. i kasnije u više ponovnih izdanja. Sličan je prievod priredio J. Benedictus, Paris 1541.

Kod protestanata bili su najznatniji priređivači novih latinskih prievoda Biblije ovi: A. Osiander, Nürnberg 1522; C. Pellicanus, Zürich 1532—1540; S. Münster (Stari Zavjet s hebrejskim tekstom), Basel 1534. i 1540; Leo Judae, Zürich 1543. (višeput ponovno izdan od R. Stephan-a); S. Castello, Basel 1551.

IV. VULGATA OD TRIDENTINSKOGA KONCILA DO DANAS

Kako se iz gore rečenog vidi, bilo je veliko mnoštvo priepisa (kodeksa) Vulgatina prievoda, koji su se među sobom veoma razlikovali u tekstualnim variantama, tako da se nije znalo, kojima između njih valja priznati prednost. K tomu su još pridošli noviji latinski prievodi, koji su se nastojali u upotrebi raširiti. Ali najznačajnije bilo je to, što se nakon izuma tiskarskog umieća najviše tiskom umnožavala Biblija, tako da je ona već oko g. 1500, dakle tek oko 50 godina nakon izuma štampe, bila tiskana u 100 izdanja. Kod toga bila je veoma štetna okolnost, što tiskari nisu naročito pazili na to, kakav tekst uzimaju za predložak tiskanja, i tako su tiskana izdanja bila veoma nekritična.

Sve ovo troje otežavalo je praktičnu orijentaciju u pogledu upotrebe biblijskih tekstova, kako u znanstvenom bogoslovskom radu, tako i u duhovno-pastirskom svećeničkom djelovanju. Toj je potrebi doskočio Tridentinski obći crkveni sabor svojim dekretom od 8. IV. 1546., kojim bi određeno ovo:

1. »Sveti sabor, videći da bi bilo veoma koristno Crkvi Božjoj, ako se između svih latinskih izdanja Svetih Knjiga, što se raznose unaokolo, označi, koje treba držati autentičnim, određuje i izjavljuje, neka bi se smatralo u javnim predavanjima, razpravljanju, propovijedanju i izlaganju autentičnim ovo staro izdanje Vulgate, što je kroz tolike vjekove dugotrajnom upotrebom u Crkvi odobreno, i neka se nitko ni pod kakvom izlikom ne usudi i ne podufa zabaciti ga!«

2. Izdanja tekstova Sv. Pisma, a napose latinskog prijevoda Vulgate, treba da se štampaju po mogućnosti što izpravnija.

3. Tiskarima je zabranjeno bez odobrenja nadležne crkvene vlasti mjestnog Ordinarija štampati izdanja Sv. Pisma, a napose izdanja Vulgate.¹¹

Da se ostvari svrha ove odluke Tridentinskoga crkvenog sabora, bio je osnovan poseban stručni znanstveni odbor, komu bi povjerena dužnost, da priredi novo, kritički izpravljeno izdanje Vulgate. Ali sam posao tražio je mnogo truda i vremena, pa je do prvog službenog crkvenog izdanja Vulgate došlo istom pred smrt pape Siksta V. († 27. VIII. 1590). Budući da je to izdanje imalo mnogo tiskarskih i tekstualno kritičkih pogrešaka, jer se ni među stručnim znanstvenim krugovima nije smatralo još dovoljno kritički izpravljenim, obustavljeno bi poslije smrti pape Siksta V. razpačavanje ovog izdanja, te je istom za pape Klementa VIII. g. 1592. bilo štampano novo izpravljeno izdanje, nazvano: »Biblia Sacra Vulgatae editionis Sixti Quinti Pontificis Maximi jussu recognita atque edita«, ili naprosto »Biblia Sixtina«. Tek od g. 1604. u lionskom izdanju izpravljene Vulgate i potomjima počelo se naslovu dodavati i ime pape Klementa VIII. (»et Clementis VIII. auctoritate edita); to je i danas službeni tekst katoličke Crkve.

Dakako da time još nije konačno riješeno pitanje kritički sasvim pročišćenog izdanja Vulgate, pa su u tu svrhu i dalje ulagali mnogo truda ne samo katolički, nego i nekatolički znanstveni stručnjaci. Tako je F. Luka Bružanin (Lucas Brugensis) izdao dvie knjižice Vulgatinih varianata, i to jednu g. 1603., a drugu g. 1618. u Antverpenu, što ih je sabrao iz najznatnijih kodeksa. Znatniji je na tom području također trud učenog barnabite C. Vercellone († 1869.), objelodanjen u njegovu djelu: »Variae lectiones Vulgatae latinae Bibliorum editionis I—II, Romae 1860. i 1864.« Novija izdanja teksta Biblije Vulgate priredili su: V. Loch S. J., Regensburg 1849. i kasnije ponovno izdanja 1911;¹⁰⁻¹¹ zatim A. C. Fillion, Paris 1887. 1930¹⁰; M. Hetzenauer, Innsbruck 1906., Regensburg 1914.; A Grammatica, Milano 1914., 1922.², 1930.³; profesori bogoslovskog fakulteta i sjemeništa sv. Sulpicija u Parizu 1927. Od akatoličkih izdanja najznatnije je: Th. Heyse - C. v. Tischendorf, Biblia Sacra latina V. T., Lipsiae 1874; N. T. Lipsiae 1850. i 1854.

¹¹ Enchiridion Biblicum, Romae 1927, nn. 46, 48.

U novije doba dala je nov poticaj za rad oko kritičkog izdanja Vulgate sama Sveta Stolica, i to kad je papa Pijo X. g. 1907. povjerio taj posao odboru stručnjaka benediktinskoga reda za reviziju Vulgate. Da se taj rad uzmogne uzpješnije odvijati, osnovao je Papa Pijo XI. g. 1933. posebnu benediktinsku opatiju sv. Jeronima u Rimu (Abbatia s. Hieronymi in Urbe), koja je do sada izdala, kao plod toga truda, 4 svezka, i to: I. svezak Genesis (cum prolegomenis) 1926; II. svezak Exodus et Leviticus 1929; III. svez. Numeri et Deuteronomium 1936; IV. svez. Josue, Judicum, Ruth 1939.

V. NAJZNATNIJI KODEKSI VULGATE

Za izpravak i rekonstrukciju Vulgatina teksta od velike su važnosti rukom pisani kodeksi, kojih je vrijednost tim veća, čim su stariji i čim uglednijoj porodici rukopisa pripadaju. Znanstveni stručnjak u tekstualnoj kritici C. R. Gregory podaje u svom djelu »Textkritik« (1900—1909) pregled do danas poznatih (t. j. u naučnoj kritici registriranih) kodeksa Vulgate, te ih izbraja u svemu 2472.¹² Oni se svrstavaju u familije, u glavnom prema krajevima svog podrijetla: talijanski, španjolski, otočki (anglosaski i irski), galikanski. Među njima čine zasebne familije kodeksi Alkuinove i Theodulfove recenzije. Ovdje napominjemo samo najznatnije kodekse iz pojedinih familija.

1. Talijanskoj familiji pripadaju: F = codex Fuldensis, pisan između 541—546; J = Foroiulensis iz 6/7. st.; M = Mediolanensis iz 6. st.; P = Perusinus iz 6. st.; S = Sangallensis iz 5/6. st.; Z = Harleianus iz 6/7. st. sada u Londonu. Talijanski kodeksi pisani u Englezkoj: A = Amiatinus iz 7/8. st. sada u Firenzi; Ep = Epternacensis iz 8/9. st. sada u Parizu. O = Oxoniensis I. iz 7. st.; X = Cantabrigensis iz 7. st.; Y = Lindisfarnensis iz 7/8. st.

2. Španjolskoj familiji pripadaju: C = Cavensis iz 8/9. st.; G (Tur) = Turonensis iz 6/7. st.; L = Legionensis od g. 960. iz zborne crkve u Leonu; T = Toletanus iz 8. st. sada u Madridu; X = Complutensis I. iz 9/10. st. sada u Madridu; V = Vaticano-Guelferbytanus iz 5. st. iz samostana Bobbio, sada djelomično u Vatikanu, a djelomično u Wolfenbüttel-u.

3. Otočki kodeksi: D = Dublinensis od g. 812; E = Egertonensis iz 8/9. st.; L = Lichfeldensis iz 7/8. st.; O = Oxoniensis II. iz 7/8. st.; Q = Kenanensis iz 7/8. st.; R = Rushworthianus iz 8/9. st.

4. Pretežno galikanski kodeksi: B = Bigotianus iz 8/9. st.; Be = Beneventanus iz 8. st. sada u Londonu; Gat = Gatianus iz 8. st. sada u Parizu; G = Sangermanensis 15 iz 9. st. sada u Parizu; U = Claromontanus iz 5/6. st. sada u Vatikanu; O = Ottobonianus iz 7/8. st.; Z = Harleianus iz 8. st. sada u Londonu.

5. Kodeksi Alkuinove recenzije: K = Carolinus ili Grandvallensis iz 9. st. sada u Londonu; P = Paulinus iz 9. st. sada Rimu u samostanu sv. Pavla uz istoimenu baziliku; R = Rorigonis iz 9. st. sada u Parizu; T = Turonensis iz 8/9. st., sada u Tours-u; V = Vallicellanus iz 9. st. sada u Rimu.

¹² Höpfl-Gut, n. dj. 398, bilj. 3.

6. Kodeksi Theodulfove recenzije: Θ = Theodulphianus iz 9. st., pisan na crvenoj pergameni zlatnim slovima; A (Θ A) = Aniciensis iz 9. st. u riznici stolne crkve u Le Puy-u; G (Θ G) = Sangermanensis iz 9. st.; H (Θ H) = Hubertianus iz 9. st. sada u Londonu.

VI. VAŽNOST ZAGREBAČKIH LATINSKIH BIBLIJSKIH KODEKSA

Iz ovoga kratkog pregleda o latinskim prievodima i kodeksima Biblije nameće se samo po sebi pitanje važnosti latinskih kodeksa Biblije, pohranjenih u zagrebačkoj Metropolitanskoj knjižnici. Ti kodeksi, premda su zaslugom sveučilišnog profesora Dra Dragutina Kniewalda znanstveno registrirani (Croatia Saetra XIX, 1940., str. 120—122), ipak još treba da budu podvrgnuti znanstvenoj tekstualno-kritičkoj analizi, da se otkrije, kojoj od gore spomenutih latinskih familija kodeksa pripadaju, i tada bi eventualno mogli doći u obzir kao pomagala u tekstualnoj kritici za rekonstrukciju teksta Vulgate. Dakako, da bi u tu svrhu ti kodeksi najprije trebali biti izdani svietlopisno, da postanu pristupačni znanstvenoj javnosti.

Budući da moj stručni drug g. dr. M. Lach namjerava objelodaniti svoj rad o tekstualnim razlikama u knjizi Ivanova Otkrivenja u latinskim biblijskim kodeksima zagrebačke metropolitanske knjižnice, smatrao sam potrebnim, da za bolje razumijevanje toga pitanja podam prije toga ovaj kratki pregled o postanku, poviesti i kodeksima latinskih prijevoda Biblije, pa da tako čitaocima olakšam orijentaciju u tom pitanju.

Upotrijebljena literatura: Cornely R.-Merk A., S. J., Introductionis in S. Scripturae libros compendium, t. I. et II., Parisiis 1934; Hoberg G.-Kaulen Fr., Einleitung in die Heilige Schrift des Alten und Neuen Testamentes⁵, I. Bd, Freiburg im Breisgau 1911; Höpfl. H.-Gut B., O. S. B., Introductionis in Sacros utriusque Testamenti libros compendium⁴, vol. I. Romae 1940; Volović J., Historijska i kritička introdukcija u Svete knjige Staroga Zavjeta, Zagreb 1903; Merk A., S. J., Novum Testamentum graece et latine⁴, Romae 1942; Vigouroux•Fr., La Sainte Bible Polyglotte, Paris 1900—1906, tom. I.—VI.; Institutiones Biblicae scholis accommodatae⁴, vol. I., Romae 1933. e Pont. Inst. Biblico.

BIBLIJSKE BILJEŽKE¹

Literatura: Ova je bilježka zapravo kritički osvrt na habilitacionu radnju Dr. Joh. Michla »Die 24 Ältesten in der Apokalypse des hl. Johannes«, München 1938. (navodi se kao Michl). Ostala je literatura navedena u tekstu.

Dr. M. Lach

1. TKO SU 24 STARJEŠINE U APOKALIPSI (4,4)?

U Apk: 4, 1—3 kaže se:

1. Post haec vidi: et ecce ostium apertum in caelo, et vox prima, quam audivi tamquam ($\acute{\omega}\varsigma$) tubae laquentis mecum dicens ($\lambda\acute{\epsilon}\gamma\omega\nu$,

¹ Navođenje grčkog izvornika stegnuto je na najmanju mjeru zbog nedostatka slova u tiskari.